

УДК 82:176

Наталія КОЛТАКОВА

к. філол. наук, старший викладач,
Донецький інститут Міжрегіональної
Академії управління персоналом

АБСТРАКТНИЙ ДИСКУРС ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

Стаття присвячена осмисленню абстрактних понять у ліриці В. Стуса. Розглянуто співвідношення конкретно-чуттєвого та загальнофілософського шарів у мистецтві. Абстрактний дискурс витлумачено як суб'єктивне поетове тяжіння до привнесення в лірику абстрактних тем, що надає їй не просто філософічності, але й створює естетичний ефект недовисловленості. Естетичні особливості збірки В. Стуса „Зимові дерева” розкриті через заперечення, абстрактний дискурс, який поглиблює експресивність вислову.

Ключові слова: абстрактний дискурс, філософська лірика, буття, екзистенція, мистецтво.

В українському літературознавстві склався майже усталений художній „імідж” Василя Стуса як поета-філософа, поета-мислителя. Саме в річищі філософської традиції поезію В. Стуса розглядають М. Коцюбинська, Е. Соловей, О. Черемська та інші дослідники. Добре відомим є Стусове зацікавлення філософією екзистенціалізму, європейською літературною традицією, наснаженою питомим інтелектуалізмом. Проте власне художня література – це передусім образ, конкретно-чуттєве уявлення.

Тож виникає проблема, окреслена М. Коцюбинською: „Доводилося чути, що вся сила поезії Стуса – в тих ідеях, які вона несе в собі, в образі автора, в той час як суто поетичних відкриттів тут небагато” [4, 112]. З цього погляду осмислення мистецької, естетичної природи поезій В. Стуса видається особливо актуальним. Проте варто вказати на той факт, що художні „відкриття” Стусових поезій стають явними після виявлення її мислиннево-абстрактних особливостей.

Метою статті є аналіз так званого „абстрактного” дискурсу поезій В. Стуса, окреслення взаємозв'язків художнього й філософського в ній. Щодо терміна „дискурс”, то наразі він видається досить доречним, незважаючи на численні різнотлумачення. Дискурс у цій статті поінтерпретовано в розумінні Ю. Б. Борева – як „особистісну оповідь, суб'єктивно забарвлену розповідь, що встановлює зворотній зв'язок із реципієнтом і не претендує на

об'єктивність" [1, 118]. Дискурс у нашому уявленні є особистісним процесуальним висловлюванням. А щодо „абстрактного дискурсу”, то, відповідно, він позначає індивідуальну інтерпретацію абстрактних понять у художньому світі митця. Дискурс – своєрідна точка перетину, те, що дає можливість поєднати художнє й філософське.

Дослідження вказаної проблеми зумовлює потребу осмислення таких завдань: 1) розкрити специфіку абстрактного і конкретного в поезії загалом та в поезії В. Стуса зокрема; 2) уточнити смислове наповнення „філософської лірики”; 3) здійснити аналіз художнього світу збірки В. Стуса „Зимові дерева” з огляду на розкриття в ній сутності абстрактних понять; 4) виявити естетичні доміанти поезії В. Стуса у зв'язку з умоглядними концептами.

Питання природи абстрактної поезії віднаходить осмислення у праці П. Валері „Поезія та абстрактна думка”. На думку поета-мислителя, глибина творчості поета суттєво відрізняється від глибини філософа чи науковця. Однак „якщо поет завжди буде лише поетом без найменшої схильності абстрагувати й розмірковувати”, за словами П. Валері, „жодного сліду в поезії він не залишить” [2, 407]. Як приклад П. Валері наводить ситуацію, коли хода на прогулянці викликала в нього певний ритм, але цей ритм не був трансформований, так і лишився стихійним. П. Валері визначає певний девіз, згідно з яким рухається поет: „від Голосу до Думки, від Думки до Голосу” [2, 425]. На перший погляд, це твердження виглядає певним загальником як констатацією зв'язку ідеї та образу, загального і конкретного, форми і змісту у Слові. Проте ця система виглядає легко лише в теорії, на практиці завжди приходимо до питання доміанти абстрактного чи конкретного, умоглядного чи художнього, що породжує мистецький чи філософський текст. І якщо поезія схиляється в бік філософії, то постає питання, чи не нівелюється при цьому природа поетичного. Адже відомі приклади філософських творів у віршованій формі, наприклад, „Про природу речей” Горація.

Втім, філософія в літературі все ж таки істотно відрізняється від філософської абстракційності. Е. Соловей говорить про особливу „ненаукову” філософію філософської лірики. У визначенні дослідниці в цій ситуації маємо справу зі „стихійно-системним”, точніше – „стихійно-філософським” життєсприйманням [6, 253]. Означення „стихійно-системне”, „стихійно-філософське” зовсім не є оксиморонними, навпаки, вони маркують мистецький тип філософування, де першість відведено чуттєвому, але оформленому, трансформованому. Е. Соловей вживає влучний термін на позначення філософської природи лірики В. Стуса – „автентичність буття”.

Автентичність буття, на думку дослідниці, міцно закорінена в „я” в нерозв’язному „як треба, як належить жити мені як людині” і „чи так я живу?” [6, 253]. Якщо виходити з суб’єкта, – а в ліриці це передусім ліричний суб’єкт, – то неминучо постає проблема „нерозв’язно-подвійної емпірико-трансцендентної природи самої людини”, за визначенням Е. Соловей [6, 254]. Сам суб’єкт міцно вкорінений у чуттєвому й надчуттєвому, абстрактному. Проблеми автентичності буття у творчості В. Стуса торкається й О. Черемська, здійснюючи цікавий аналіз поезій В. Стуса в контексті філософування М. Гайдегера [9]. В. Стус витворює і власні філософські терміни: „самособоюнаповнення”, „концентр”, „самовипрозорювання”. За спостереженням О. Черемської, ця термінотворчість є „надзвичайно близькою до поняттєвого апарату раннього Гайдегера” [9, 59]. Враховуючи „поетичність” гайдегерівського філософування та філософічність стусівської лірики, суголосність видається дуже доречною. Проте наше завдання полягає не в розгляді лірики В. Стуса в контексті конкретної філософської системи, а у виявленні її абстрактного потенціалу і його впливу на художність.

У цьому плані вдячним матеріалом для аналізу постає друга збірка В. Стуса „Зимові дерева” (1970). Вважаємо цю збірку такою, де вже вповні оформлюється індивідуальний художній стиль В. Стуса після першої, хоч і неопублікованої „Круговерті” (1965). Щодо „Зимових дерев”, то їх вдалося опублікувати в самвидаві. Беремо саме цю збірку, а не, наприклад, „Палімпсести” зі складними мислиннево-образними нашаруваннями з огляду на специфіку поєднання в ній абстрактного й чуттєвого. Крім того, сам образ зимових дерев не є суто конкретно-чуттєвим. Очевидно, він тісно корелює з абстрактним поняттям самотності. Недаремно у книзі Д. Стуса „Василь Стус: життя як творчість” знаходимо такий спогад: „Гуртожиток, куди поселили молодого аспіранта, губився в одноповерховій приватній забудові, дисонансом якій виглядали три п’ятиповерхові будинки й гуртожиток аспірантів на вулиці Капітанівській, 59. Його погляд спинився на безлистих стовбурах пізноосінніх дерев, що вражали своєю оголеністю й якоюсь беззахисністю” [8, 156]. Тож зимові дерева – складний асоціативний образ, що виходить із чуттєвого спогаду і виходить на рівень абстрактних узагальнень.

По суті, перед нами лірика не так філософська, як філософічна, тобто така, де абстракції набувають конкретних виявів. Так, А. Гризун, автор праці „Поезія концептуальної думки”, аналізує не лише філософські категорії в сучасній українській поезії, але й „художні засоби втілення філософічності” [див.: 3, 71–118]. Саме на

цей художній бік варто звернути особливу увагу під час розгляду абстрактного потенціалу Стусової лірики.

„Зимові дерева” В. Стуса супроводжуються відомою передмовою „Двоє слів читачеві”, де поет, крім власної біографії та роздумів про поета як людину передусім, вказує на свої філософські уподобання. Серед них – Г. Сковорода („один з найкращих друзів”) та А. Камю з його художньо-філософськими творами. Тож В. Стус свідомо тяжіє до поетичного осягнення буття.

Збірка починається з осмислення такого абстрактного поняття, як самотність:

*Самотність аркою провисла
над райські кущі в пригри снів.
шукай по них щасливі числа,
так, як раніше ти умів:*

*той день, як від земної тверді
найперше сонце відійшло,
і той, що мітить знаком смерті
ще нерозгадане число [7, 37].*

У цій поезії „абстрактний дискурс” самотності реалізується через конкретно-чуттєвий образ арки. Самотність ніби застигає, „провисає” і становить один семантичний ряд зі смертю, яка не набуває жодних пластичних характеристик. Смерть лишається умоглядною і поінтерпретованою через невідомість – „нерозгадане число”. Взагалі самотність є досить важливим абстрактним поняттям, осмислюваним у В. Стуса. Є. Найчук навіть говорить про наявність у його поезії так званої „космічної самотності”, яка зумовлює „відчуження людини від власного духу” [5, 64]. Подолати це відчуження можна через образну конкретику, а сама умоглядність приносить смерть зображення і суб’єкта.

Значним рівнем абстракційності позначені поезії циклу „Забуттям”. У вірші „Вчися чекати, друже” історичний час розгортається до масштабів тисячоліть, упродовж яких вирішуються проблеми *душі й духовності*, але „ще підсліпі вікна / за тисячі проминулих літ / не витворили своєї духовності”. Очевидно, саме тому існування виявляється досить хистким:

*Ще людська душа
дрижить, як море,
в незручній западині екзистенції [7, 47].*

У цитованій поезії зустрічаємося із суто абстрактним філософським поняттям екзистенції, проте воно все одно ніби випадає з „наукового дискурсу”, розтермінологізовується, „дрижить, як море, / в незручній западині”. Імовірно, від такого наділення

абстрактних понять пластичними характеристиками поезія стає виразнішою, ніж коли, наприклад, у ній були б наявні лише традиційні конкретно-чуттєві образи. Ліричний суб'єкт цього вірша перебуває між „самостратою” і „самозбереженням” – граничний екзистенційній ситуації. Тому зовсім не парадоксальним виглядає твердження з іншої поезії „Учора, як між сосон догоряв...”, що вказує на стискання меж між життям і смертю: „...Життя – занадто довге задля нас” [7, 48].

Міркування над складною сутністю мистецтва знаходимо у вірші „– А скажи – Модільяні був ідіот?..”. У цілком конкретну життєву ситуацію поет вводить думки про специфіку мистецтва:

*– Так, мистецтво – то завше надмір, –
відповідав, виціловуючи коліна.
– Але надмір лише й рятує нас від убогості.
смертним полишається єдине:
бодай маленький надмір – у вірі,
у звичках,
у смаках,
просто в примхах [7, 53].*

Перед нами розгортається парадоксальна ситуація, коли пристрасна розмова двох коханців перетворюється на міркування про природу мистецтва. Власне, маємо саме мистецьку, „надмірну” ситуацію з ефектом театральності. Адже театр органічно тяжіє до надмірної афектації. За такого підходу й Модільяні з його гіпертрофовано видовженими формами цілковито вписується в межі мистецтва із властивим йому надміром.

Абстрактне поняття любові, осмислюване ще від часів Платона (діалог „Бенкет”) набуває в поезії В. Стуса характеристик проминальності:

*Яка любов! Минула ціла вічність,
як я любив. І марив день за днем,
що все спливе і пам'ять промине
розлуку, геть до титли й коми вивчену [7, 55].*

Чуттєва любов виявляється нетривкою, час деформується від миті до вічності, „днота обертається на встид”. Показово, що „любов” Стусового ліричного суб'єкта – це не абстрактна екзистенція, а цілком конкретно-чуттєвий образ, але внаслідок цього й позначений минулістю. У цьому контексті хрестоматійна поезія „Отак живу: як мавпа серед мавп” виглядає не лише реакцією на суспільну чи біографічну ситуацію, але й логічно впливає з екзистенційної загубленості людини ХХ століття.

Стусова лірика – це й численні літературні алюзії. Так, вірш „Це котрий вже до тебе лист...” ніби вводить „літературу в літературу”:

*Я вчора дістала збірку
 Андрія Вознесенського,
 читала і перечитувала
 „Осінь у Сігулді”,
 і думала: для розлуки
 осені не чекають [7, 61].*

Постає питання, наскільки варто в ліриці вказувати на свої читацькі уподобання і яким чином це впливає на ступінь художності поезії? Проте перед нами все ж таки не вихід за межі художнього світу ліричного слова-образу, а його збагачення через згадку про світ іншого поета. Відсилання до творчості іншого митця – досить своєрідна форма існування абстрактного дискурсу в літературі. Наповнити пластичними характеристиками його зможе тільки досить інтелектуальна людина.

У цій поезії маємо ще одну своєрідну форму існування абстрактного дискурсу – оберненість порівняння абстрактного поняття і конкретно-чуттєвого явища: „Ось і ранок / білий, як божевілья” [7, 61]. Загальне поняття божевілья наділяється цілком конкретною характеристикою білого кольору і навіть стає основою для порівняння з ранком. Більш традиційною, навіть більш „мистецькою” виглядала б фраза „божевілья, біле, як ранок”. Проте естетична цінність поезії В. Стуса якраз і полягає в непередбачуваності, реверсивності, різкій зміні акцентів, що дає новий мистецький ефект.

Відчуття поетом своєї проклятості, коли світ „лишив напризволяще і прокляв”, імовірно, не лише соціально зумовлене, але й характерне для митця кризової доби. Показово, що в цій поезії з циклу „Костомаров у Саратові” абстрактне поняття життя відтворене як процес нескінченного чекання („живеш – і жди. Народжуйся – і жди. / Жди – перед сном. Жди – у домовині”) [7, 71]. Абстрактне поняття світу завдяки витонченій грі слів звужується до яскравого чуттєвого образу („світ – тільки свист мигтючий”).

Прикметною є і Стусова оцінка науки як „науки про”, що сконцентрована у висловах „балухаті мистецтвознавці”, „більше, ніж Марксові / я вірю в ваші чоботи хромові” [7, 87]. Звичайно, чималу роль тут відіграє негачія щодо панівної ідеології, проте, якщо замислитися глибше, то можна припустити, що власне мистецтво є вищим за його інтерпретації.

Загалом, абстрактний дискурс цієї збірки створює особливий емоційний ефект, екстраполює проблему висловитись і неповну її можливість („я викричатись – без рук?”) [7, 92]. Можливо, цей крик стає ще разючішим і через використання понять, які не можна до

кінця витлумачити (самотність, мистецтво, екзистенція, душа і духовність, любов, самотрата і самозбереження, життя, смерть, вічність). У світі Стусової лірики вони виглядають не абстрактними загальниками, а цілком конкретними образами, сприйнятими мало не на дотик. Естетичне все ж таки є домінантним для цієї лірики, але воно зазнає суттєвих модифікацій. Водночас ці поняття позначені значним ступенем невисловленості, неможливості бути пластично оформленими та осмисленими, що створює особливий абстрактний дискурс поезії В. Стуса, маркований не так філософічністю, як експресивністю й болем через неможливість висловитися до кінця.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Борев Ю. Б.* Эстетика. Теория литературы : энциклопедический словарь терминов / Ю. Б. Борев. – М. : Астрель; АСТ, 2003. – 575 с.
2. *Валери П.* Поэзия и абстрактная мысль // Об искусстве : пер. с фр. / Поль Валери. – М. : Искусство, 1976. – С. 400–433.
3. *Гризун А.* Поезія концептуальної думки (філософічність сучасної української поезії) / Анатолій Гризун. – Суми : Університетська книга, 2007. – 135 с.
4. *Коцюбинська М.* Феномен Стуса // Мої обрії: у 2 т. / Михайлина Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2004. – Т. 2. – С. 109–118.
5. *Найчук Є.* Самотність як поетична тема Василя Стуса / Є. Найчук // Молода нація : Василь Стус. Двадцять років після смерті : сучасне сприйняття і переосмислення / відп. ред. О. Обертас. – К. : Смолоскип. – 2006. – № 1 (38). – С. 62–69.
6. *Соловей Е.* Українська філософська лірика / Елеонора Соловей. – К. : Юніверс, 1999. – 368 с.
7. *Стус В.* Палімпсест : вибране / Василь Стус. – К. : Факт, 2003. – 432 с.
8. *Стус Д.* Василь Стус : життя як творчість / Дмитро Стус. – К. : Факт, 2005. – 368 с.
9. *Черемська О.* філософський аспект проблеми автентичності буття у творчості Василя Стуса / О. Черемська // Молода нація : Василь Стус. Двадцять років після смерті : сучасне сприйняття і переосмислення / відп. ред. О. Обертас. – К. : Смолоскип. – 2006. – № 1 (38). – С. 44–61.

АННОТАЦІЯ

Наталья Колтакова. Абстрактный дискурс поэзии Василя Стуса.

В статье осмысливается роль абстрактных понятий в лирике В. Стуса. Рассматривается соотношение конкретно-чувственного и общеподлинного слоев в искусстве. Абстрактный дискурс интерпретируется как субъективное стремление поэта привнести в лирику абстрактные темы, что не просто придает ей философичность, но и создает эстетический эффект недосказанности. Эстетические особенности сборника В. Стуса „Зимние деревья” раскрываются через абстрактный дискурс, делающий высказывание более экспрессивным.

Ключевые слова: абстрактный дискурс, философская лирика, бытие, экзистенция, искусство.

ABSTRACT

Natalia Koltakova. The abstract discourse in poetry of Vasyl Stus.

The article deals with the role of abstract notion in the lyrics of Vasyl Stus. The correlation of the specifically sensual and the generally philosophical sources is reviewed in the art. The study of this problem leads to the need to perform the following tasks: reveals specificity of abstract and concrete poetry in general and poetry in particular, Vasyl Stus, specify the semantic content of the notion „philosophical lyrics”. Of relevant theoretical bases analyzed the art world collection Stus „The winter trees” in view of the disclosure abstract concepts in its nature. The author tried to detect by which dominant poetry Stus due to speculative concepts. The abstract discourse is interpreted as a subjective effort of the poet to import in the lyric poetry the abstract subjects. This tendency not only increases the philosophical content of lyrics, but also creates the aesthetic effect of the incompleteness. The aesthetic peculiarities of the collected poems by V. Stus „The winter trees” are revealed through the negation, the abstract discourse, which makes the statement more expressive. N. Koltakova summarizes analysis with statement that philosophical concepts in the world of Stus’s lyrics seem not abstract commonplace, but they are particular images, perceived literally on touch. The aesthetic is dominant for the lyrics, but it undergoes significant modifications. However, these concepts are indicated with significant degree of unspokenness, inability to be plastically formed and meaningful, creating unique abstract discourse of Stus’s poetry. This discourse is marked not as philosophical as expressive and painful because of the inability to speak through.

Key words: abstract discourse, philosophical poetry, being, existence, art.

Стаття надійшла до редколегії 11.12.2014.

УДК 821.161.2-1 Стус

Ольга ПУНІНА

к. філол. наук, доцент,

Донецький національний університет

КОНОТАТИВНІ СМИСЛИ ДЕНОТАТУ АЛКОГОЛЮ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ „ЧАСУ ТВОРЧОСТІ” ВАСИЛЯ СТУСА

Стаття присвячена виявленню смислових формантів (додаткових експресивних значень) денотату алкоголю в поетичній збірці Василя Стуса „Час творчості”. Аналіз здійснено на лексичному, граматичному й смисловому рівнях ліричних творів, у яких презентовано множинність значень „алкогольного дискурсу”, сформованого лексемами спирт, алкоголь та їх похідними. Запропонований підхід дає можливість виявити одну із змістових домінант, що чітко вписує поетичний текст Стуса в межі експресіонізму.

Ключові слова: образ, лірика, експресіонізм, ліричний суб’єкт.